

Raymond L. Garthoff

A MAGYAR FORRADALOM ÉS WASHINGTON

Az utóbbi néhány év során napvilágra került levéltári dokumentumok lehetővé teszik, hogy a magyarországi politikai döntésekről és eseményekről világosabb képet alkossunk. Az Egyesült Államokban nemrégiben újabb kormányzati iratok feldolgozása vált lehetővé. Ezek a dokumentumok kiegészítik azt a már korábban is kutatható kulcsfontosságú forrásanyagot, amelyet a *Foreign Relations of the United States* (Az Egyesült Államok külkapcsolatai) sorozat keretében hat évvel ezelőtt jelentettek meg egy különálló kötetben.¹

Dwight D. Eisenhower elnök a Nemzetbiztonsági Tanács (NSC) 1956. november 8-i ülésén maga fogalmazta meg sokatmondóan az Egyesült Államok előtt álló dilemmát. „Mi hasznosat is tehetnénk? – tette fel a kérdést. – Szakítsuk meg a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval? Mít nyernénk vele? A szovjetek biztosan nem bánnák.” Az értekezleten senki másnak nem volt javaslata, s ezért aztán a vita más nemzetközi kérdésekre terelődött.² Még ugyanaznap Budapesten a szovjet csapatok megtörték az ellenállást.

Az NSC ezt megelőző értekezletén, november 1-jén, azaz még a második, erőteljesebb szovjet támadás előtt, elnapolták az ülés fő napirendi pontjaként megjelölt lengyel és magyar politikai helyzet megvitatását, amiről pedig már egy NSC-fogalmazványt is összeállítottak (NSC 5616). A tanácskozás előtt azonban John Foster Dulles külügyminiszter telefonált az elnöknek és közölte vele, hogy a kérdés „idejétmúlt, mivel a helyzet nagyjából magától is megoldódott” azzal, hogy a szovjetek kivonták alakulataikat Budapestről. Az elnök ezzel egyetértett és a közép-keleti helyzet megvitatását javasolta helyette. Ezek után Eisenhower már az értekezlet legelején bejelentette, hogy nem a szovjet érdekszférában előállt helyzetet szeretné megtárgyalni, hanem ehelyett azt javasolja, a Közel-Keletre összpontosítsák a figyelmüket. Itt ugyanis az egyiptomi felségterületen fekvő Szezei-csatorna izraeli, brit és francia megszállásával egy újabb nemzetközi válsággóc alakult ki.³

Allen W. Dulles, a CIA igazgatója, a hírszerzés november 1-jei tájékoztatójában a magyarországi helyzetet a népfelkelés „győzelme”-ként jellemezte. „Csoda volt, ami ott történt” – mondta. Az október 30-i szovjet kormánynyilatkozatról pedig, ami a kommunista országok közötti külkapcsolatok liberalizálására tett ígéretet, kijelentette, hogy „az utóbbi évtizedben ez volt a Szovjetunió egyik legfigyelemreméltóbb megnyilatkozása. A legsúlyosabb probléma, amivel ma Ma-

¹ *Foreign Relations of the United States, 1955–1957*. Vol. XXV. Eastern Europe. Washington, US GPO, 1990. Főként 260–581. p. A továbbiakban: *FRUS, 1955–1957*. Vol. XXV. Ezenkívül található még néhány jelentősebb, az amerikai–szovjet külkapcsolatokat érintő dokumentum az 1989-ben megjelent kötetben: *FRUS, 1955–1957*. Vol. XXIV. Az új levéltári források adatait lásd a megfelelő lábjegyzetben.

² Discussion at the 303rd meeting of the National Security Council, 1956. november 8. In *FRUS, 1955–1957*. Vol. XXV. 419. p. Eisenhower megjegyzése után a Központi Hírszerző Iroda igazgatója, Allen Dulles szólalt fel. Összefoglalta a hírszerzés Magyarországról érkezett legfrissebb értesüléseit, majd beszámolóját egy költői kérdéssel zárta: „az adott körülmények felvetik azt a kérdést, hogy ezek után még mi más tehetne az Egyesült Államok.” Lásd uo.

³ *FRUS, 1955–1957*. Vol. XXV. 358. p.

gyarországon szembe kell néznünk – folytatta – az, hogy nincs olyan meghatározó politikus, aki összefoghatná a lázadókat”, és megakadályozná a zűrzavar kialakulását. Eisenhower elnök kívánsága szerint azonban Dulles után senki sem szólt hozzá a témához, és a megbeszélés a szuezi válság megvitatásával folytatódhatott. Az NSC 5616 számon rögzített megbeszélését „elnapolták”.⁴

Mielőtt kitérnénk az elnök, a külügyminiszter és a CIA igazgatójának a Szovjetunió magyarországi politikájával kapcsolatos reményeire, amiket az események néhány napon belül megcáfoltak, arra is fel kell hívunk a figyelmet, hogy a Nemzetbiztonsági Tanács azt megelőző, október 26-i értekezletén, valamint a Fehér Házban az elnök részvételével összehívott, szűkebb körű tanácskozáson, október 27-én – amikor Budapesten a szovjet alakulatok bevetése miatt heves harcok folytak – az optimizmusnak nyomát sem találni. Október 24. után a szovjet beavatkozás ténykérdés volt, még ha továbbra sem lehetett előre látni, hogy mi fog még Magyarországon történni és mik lesznek a szovjetek további lépései. Mindezek ellenére az említett washingtoni értekezleteken senki sem vetette fel egy amerikai vagy NATO-ellenlépés lehetőségét, senki sem javasolta, hogy a felkelőket titkos fegyverszállítmányok révén vagy bármi mással támogassák.⁵ Az egyetlen utalás egy esetleges nyugat–keleti összecsapásra akkor hangzott el, amikor az elnök október 26-án megosztotta hirtelen támadt aggodalmát az értekezlet résztvevőivel. Azt latolgatta, hogy „vajon [a szovjet vezetők] a [kelet-európai] csatlós országokban tapasztalható hanyatló befolyásuk láttán, nem fognak-e kísértést érezni arra, hogy olyan szélsőséges eszközökhöz folyamodjanak, amelyek még világháborút is kirobbanthatnak? Ilyen körülmények között a legnagyobb körültekintéssel kell eljárunk.”⁶

Nehéz magyarázatot találni arra, hogy az elnök miért tartott attól, hogy a szovjetek világháborút kezdeményeznek. Amennyiben tényleg tartott ettől a lehetőségtől, aggodalma nem volt általános. Tanácsadójának zöme, ideértve a külügyminisztert és a CIA igazgatóját is, biztosan nem osztozott félelmében. Azzal, hogy vitára bocsátotta a kérdést és eleve nem vetette el annak lehetőségét, az elnök talán azokat akarta megnyugtatni, akik ténylegesen tartottak egy ilyen eshetőségtől. Eisenhower egy „az asztalon heverő feljegyzés”-re hivatkozott, amiről nem árult el többet. Máiig nem ismert, milyen iratra utalt (nincs nyoma a Fehér Ház levéltárában). Elképzelhető, hogy egy választási tanácsadójának levele feküdt előtte, ami az elnökválasztás hajrájában mutatkozó esélyekkel foglalkozott. Az is lehet azonban, hogy Arthur M. Radford admirálisnak, a Vezérkari Főnökök Egyesített Tanácsa elnökének személyes memoranduma volt a kérdéses dokumentum, mivel Radford előszeretettel érvelt a szovjet veszéllyel. Eisenhower aznap este mindenesetre anélkül, hogy pontos magyarázatát adta volna, naplójában is célzást tett az esetre. Feljegyezte, hogy „figyelmeztette a vezérkari főnököt és a Központi Hírszerzési Iroda igazgatóját arra, hogy a magyar felkelés által előidézett válságban példátlan körültekintéssel és figyelemmel járjanak el”.⁷

Nem megállapítható tehát, hogy az elnök maga valóban hitt-e egy ilyen valószínűtlen veszély lehetőségében vagy csak valaki más, valószínűleg Radford admirális, aggodalmára reflektált, és egyetlen egy eshetőséget sem akart a számításból kihagyni. Amennyiben az aggodalom őszinte volt, az csak még inkább megerősítette az Egyesült Államok állásfoglalásának egyéb okait, bár már e nélkül a végső ok nélkül is elegendő indok szólt az amerikai be nem avatkozás mellett.

Az amerikai vezetés gondolt-e egyáltalán arra, hogy a szovjet beavatkozásra katonai lépésekkel válaszoljon? Minden rendelkezésünkre álló forrás egyértelműen azt támasztja alá, hogy a kezdeti, október 24. és 30. közötti, korlátozott méretű szovjet hadmozdulatok idején a kérdés fel sem merült. A november 4-i újabb és határozottabb beavatkozás, amelynek már a már-már győzedelmes forradalom leverése volt a célja, legalábbis elméleti síkon felvetette a kérdést. Eisenhower elnök is erről vallott későbbi visszaemlékezésében: „A [november 4-i] Magyarország elleni szovjet katonai offenzíva nyomán szinte magától értetődően megválaszolásra várt, hogy szembe-

⁴ Uo. 358–359. p.

⁵ Uo. 295–299. p. és 309–310. p.

⁶ Uo. 299. p.

⁷ Uo. az *FRUS* az Eisenhower Library Whitman-gyűjteményéből vette át a napló szövegét.

szálljunk-e katonailag a barbár invázióval.”⁸ Gyakorlatilag azonban, ahogy azt az elnök is belátta, és későbbi memoárjában is érdemesnek tartotta feljegyezni, az adott földrajzi és harcászati körülmények között az Egyesült Államoknak nem állt módjában katonai támogatást nyújtani, nem beszélve egy ilyen döntés politikai áráról és katonai kockázatáról. „Be kellett látnom – emlékezik vissza Eisenhower –, hogy semmi értelme nem volt a kérdés feletti további vitának.”⁹

A Nemzetbiztonsági Tanács helyzetértékelései természetesen több lehetséges válaszlépést is felvázoltak. Az október 31-i NSC 5616 jelentésben többek között szó van egy győztes forradalmi kormány esetleges „nyílt katonai támogatásáról” is, de ezt a fogalmazványt soha sem vitatták meg.¹⁰ Nincs tehát semmi konkrét jele annak, hogy az amerikai katonai beavatkozás valaha is szóba került volna a Biztonsági Tanácsban, vagy akár más magas szintű megbeszélésen.¹¹

Jóllehet sok, főként a CIA és a Hadügyminisztérium kötelékében dolgozó amerikai tisztviselő szerette volna elérni, hogy október végén az Egyesült Államok közvetett fegyveres támogatást nyújtson a felkelőknek, a Nemzetbiztonsági Tanács és a kormány szintjén nincs nyoma annak, hogy bármelyik fórumon is közvetlen katonai lépéseket sürgettek volna. A november 4-i általános szovjet offenzívát követően pedig, az alatt a néhány nap alatt, amíg kitarított a magyar ellenállás, tudomásom szerint csak egy magas rangú amerikai kormánytisztviselő, Robert Amory, egyébként a CIA hírszerzési igazgatóhelyettese javasolta amerikai csapatok, mi több, szükség esetén még atomfegyverek korlátozott bevetését is a szovjet hadmozdulatok hátráltatása érdekében. Allen Dulles, a CIA igazgatója azonban nem állt a javaslat mellé. Az elképzelést, ha egyáltalán továbbították a Fehér Házba, nem tették komoly mérlegelés tárgyává.¹²

A magyarországi szovjet megszállást feltartóztató közvetlen és nyílt amerikai szerepvállalás sohasem szerepelt tehát komoly politikai alternatívaként. Nem volt kivitelezhető. A háború és beláthatatlan következményeinek kockázata pedig elfogadhatatlan volt. A magyar szabadságharcosok titkos felfegyverzése és támogatása már realisabb lehetőségnek tűnt. Október 24. és 30. között nyílt volna alkalom erre azok után, hogy szovjet alakulatokat vetettek be az egyre terjedő zavargások leverésére. Sokan voltak a CIA-ban és a hadügyben, akik a magyar felkelésben alkalmat láttak arra, hogy az addig a politikai beszédekben retorikai fordulatként használt „visszaszorítás”-t végre a realitások szintjére emeljék. Levéltári dokumentumok és más elérhető információforrások alapján megállapítható, hogy miközben a javaslat szerepelt az NSC jelentéseiben felsorolt lehetőségek között is, valamint szóban is elhangzott – jóllehet az eddig nyilvános-

⁸ Dwight D. Eisenhower: *The White House Years: Waging Peace, 1956–1961*. Garden City, New York, Doubleday & Company, 1965. 88. p. A továbbiakban: *Waging Peace*.

⁹ Uo. 88–89. p.

¹⁰ National Security Council, U. S. Policy Toward Developments in Poland and Hungary, NSC 5616. 1956. október 31. 7. pont, 3. p. Ezt a bekezdést törölték az NSC 5616 rövidített szövegéből. In *FRUS, 1955–1957*. Vol. XXV. 355. p. A dokumentum teljes, eredeti szövege 1996. február 29. óta kutatható.

¹¹ Az NSC 1956. november 15-i, 304. értekezletének jegyzőkönyve, ami szintén 1996 februárja óta ismert, továbbra sem tartalmazza az aznapi értekezlet magyar eseményeket érintő vitájának nagyobb részét. Felettlőbb valószínűtlen azonban, hogy amerikai katonai lépéseket terveztek volna akkor, amikor Magyarország szovjet megszállása befejezett tény volt. Az értekezlet által elfogadott NSC-dokumentum, az NSC 5616/2 nagy része ismert és a politikai következtetései között nem találunk utalást semmiféle közvetlen vagy közvetett amerikai katonai segítségre. Lásd *FRUS, 1955–1957*. Vol. XXV. 463–469. p. A dokumentum vitára bocsátott korábbi változata az NSC 5616/1, amit teljes terjedelmében 1996 februárjától vált kutathatóvá, nem tartalmazott ilyen válaszlépést, ha eltekintünk attól a bekezdéstől, ami egy lengyelországi szovjet katonai beavatkozás esetén a katonai megoldást is megfontolásra javasolja.

¹² Burton Hersh: *The Old Boys: The American Elite and the Origins of the CIA*. New York, Charles Scribner's Sons, 1992. 401. p. és John Ranciegh: *The Agency: The Rise and Decline of the CIA*. New York, Simon & Schuster, átdolg. kiadás 1987. 305–306. p. Mindkét mű Amory egy 1975-ös beszédét idézi. Amoryval 1958 és 1959 során magam is beszéltem a kérdéstről és meggyőződhettem arról, hogy valóban hitt abban, hogy az Egyesült Államoknak sikerült volna meghátrálásra kényszeríteni a Szovjetuniót, amennyiben kilátásba helyezte az amerikai beavatkozást. Harcászati atomfegyverek felhasználásának lehetőségét azonban nem említette nekem még akkor sem, amikor én azzal érveltem, hogy a Szovjetunió könnyedén legyőzhető volna bármilyen hagyományos katonai erővel, amit csak Magyarországra küldhettünk volna. Az mindenesetre biztos, hogy Amory a tőle megszokott kiegyensúlyozott érvelés helyett az amerikai katonai beavatkozás szószólójává vált.

ságra került iratok ezt nem bizonyítják – Eisenhower elnök határozottan elutasította az ötletet. A Nemzetbiztonsági Tanács november 1-jei értekezletére ugyan beterjesztett, de akkor jóvá nem hagyott, október 31-i keltezésű NSC 5616-ban még olvashatunk egy olyan alternatíváról, ami a közvetett és közvetlen fegyveres támogatást elegyítette volna. Ez „a lázadók azonnali, titkos támogatásától háborús félként való nyílt elismerésükön át” egészen „a nyílt katonai támogatásig és a kormány elismeréséig menő lépéseket” irányzott elő, „amennyiben sikeresen az ellenőrzésük alatt tudhatják az ország egy részét és kormányt alakítanak”.¹³ Látható, hogy a titkos katonai segítségnyújtást és a nyílt beavatkozást egyszerre tárgyalták és egyszerre vetették el. A jelentés arra a következtetésre jutott, hogy a fegyveres támogatás helyett inkább olyan lépéseket kell sürgetni, melyek „az ENSZ és a közvélemény révén kellő nyomást tudnak gyakorolni annak érdekében, hogy a Szovjetuniót elrettentsék a további fegyveres beavatkozástól, és amelyek megakadályozhatják, hogy a rendteremtés és megtorlás során kemény eszközökhöz nyúljon. Ugyanakkor az amerikai kormányzat a magyar lakosság szenvedéseinek enyhítendő gyógyszer- és élelmiszer-szállítmányok szervezésével segíthetne.”¹⁴

Tudomásunk szerint az NSC egyik tagja sem állt ki a szabadságharcosok titkos felfegyverzése mellett, annak ellenére, hogy Allen Dulles kezdetben elképzelhető, hogy hajlott efelé. Frank Wisner a CIA hadművelési igazgatóhelyettese, aki a menekültek kelet-európai félkatonai és egyéb bevetésekre történő felkészítéséért is felelős volt, erősen pártolta egy ilyen titkos akció ötletét. A kritikus időszakban azonban Európában tartózkodott és egészségi állapota sem volt kielégítő.¹⁵ Véleményét ismerték ugyan Washingtonban, de nem fogadták el, ahogy a másik igazgatóhelyettesét, Amoryt sem. A felkelés tényleges megsegítésének elvetése a beosztottak közül sok hidegháborúban edzett tisztségviselőt kiábrándított, de ők a külpolitikára nem voltak közvetlen hatással.

Az Egyesült Államok Nagy-Britanniával és Franciaországgal folytatott egyeztetések után kijelölte a követendő utat. Október 27-én a három tagállam sürgős úton kérte, hogy az ENSZ Biztonsági Tanácsa tárgyalja meg a magyarországi szovjet beavatkozást. A rá következő napokban (október 29–31.) a BT figyelmét teljes mértékben lekötötte a szuezi válság. Magyarországon ezalatt elcsitultak a harcok, a szovjetek kivonultak Budapestről. November 3–4-én, a második intervenció után ugyan az ENSZ BT végül is felszólította a Szovjetuniót a visszavonulásra, de a határozati javaslatot a Szovjetunió megvétőzte. Noha az ENSZ Biztonsági Tanácsában és a közgyűlésben zajló vitáknak köszönhetően a világ közvéleményének szemében sokat veszített ugyan népszerűségéből a Szovjetunió, ám a viták nem akadályozhatták meg abban, hogy magyarországi állásait megerősítse.

Ezt természetesen már mindenki felismerte akkor, amikor az Egyesült Államok döntött arról, hogy sem nyíltan, sem rejtett utakon nem avatkozik bele a magyarországi események menetébe. Átlátszó és hatástalan maradt a szovjet propagandának azon törekvése is, ami az Egyesült Államokat és a nyugati országokat uszítással és a felkelés nyílt támogatásával vádolta. Még azokkal az országokkal sem sikerült ezt elhíttetni, amelyek az amerikai politikáról a legrosszabbat is készek voltak elhinni. Tény, hogy a felkelés alatt néhány magyar emigránsnak sikerült Ausztrián keresztül eljutnia Magyarországra. Közöttük olyanok is lehettek, akik nyugati országokkal vagy esetleg nyugati titkosszolgálatokkal is kapcsolatban álltak, de a forradalomban a kívülről érkezők szerepe mellékesnek volt mondható.¹⁶

¹³ NSC 5616, 7. pont, 3–4. p. Vö. 10. lábjegyzet.

¹⁴ Uo. 7. pont, 3. p. és 18. pont, 7. p.

¹⁵ Hersh: *The Old Boys...*, 377–404. p. és Evan Thomas: *The Very Best Men: Four Who Dared. The Early Years of the CIA*. New York, Simon & Schuster, 1995. 142–152. p.

¹⁶ William Corson, az amerikai titkosszolgálat volt tisztje, akit bizonyosan Lucian Truscott altábornagy bizott meg egy későbbi belső CIA-tanulmány elkészítésével, azt állítja, hogy a vizsgálat szerint néhány, kis létszámú magyar emigráns „csoport”-ot június végén a pozsonyi zavargások után és a magyar felkelés előtt valóban a CIA küldött Magyarországra. Ezek „segítették és buzdították” a szabadságharcosokat. A Truscott-jelentés továbbra is titkos, így nem tudtam ellenőrizni az állítás valóságát. Több akkor magas rangban szolgáló titkosszolgálati tiszt, akikkel kapcsolatba léptem, tagadja, hogy tudott volna ilyen lépésekről. Corson beszámolójának néhány részletét láthatóan elferdítette, téved akkor is, amikor a kelet-európai félkatonai kiképzését célzó programot említi, ami ténylegesen létezett. Red Sox, illetve Red Cap két másik CIA-

Az amerikai külpolitika egyetlen, heves vitákat kiváltó szereplője az Egyesült Államok kormánya által finanszírozott – és akkoriban be nem vallottan a CIA ellenőrzése alatt álló – Szabad Európa Rádió volt. Hangoztatták és vitatták felelősségét azért, hogy a soha meg nem érkezett nyugati támogatás ígéretével biztatta a forradalmat. Mi több november 1-jéig a SZER ahelyett, hogy a Nagy-kormányt támogatta volna (szemben a lengyelországi események kapcsán Wladyslaw Gomulkának nyújtott támogatással), kitartott a Nagy-kormány bírálata mellett. A hivatalos útmutatásban az szerepelt, hogy bátorítani kell a népi felkelést, de annak irányítását nem szabad átvenni, és nem szabad olyan benyomást kelteni, hogy nyugati segítség várható. Néhány esetben azonban a magyar adások nem vették figyelembe a politikai irányelveket.

A nyilvánosságra hozott levéltári iratokban az Egyesült Államok egy másik törekvéséről is tudomást szerezhetünk. Ennek lényege az a többé-kevésbé megvalósult szándék volt, hogy a szovjet magatartást ne fenyegetésekkel és kihívásokkal kényszerítsék önkorlátozásra, hanem azzal, hogy a Nyugat ígéretet tegyen arra, nem fog visszaélni a mérsékelt szovjet állásfoglalás adta lehetőségekkel.

Az NSC október 26-i ülésén, miután Eisenhower már ismertetett félelmének hangot adott – eszerint a szovjet vezetők kétségbeesésükben akár a legvégső eszközhöz is folyamodhatnak –, Harold Stassen kormányzó, az elnök leszerelési tanácsadója felvetette annak a lehetőségét, hogy a szovjeteket (elsősorban Zsukov marsallt) biztosítani kéne arról, hogy a Nyugat nem fogja kihasználni a kelet-európai csatlós államok nagyobb mozgásterét és így szabadságuk nem fog komoly veszélyt jelenteni a Szovjetunióra. Stassen szerint a szovjetek esetleg attól tarthattak, hogy ha magára hagyják Magyarországot, az majd a NATO-hoz csatlakozik. Ezért azt javasolta, hogy nyugtassák meg a szovjeteket afelől, hogy az Egyesült Államok Magyarország számára egy Ausztria-féle semlegességet képzel el, és nem a NATO-tagságot. Az elnök azonnal elutasította a javaslatot, mondván, „nem hiszi, hogy valami haszna lenne egy ilyen lépésnek”, és „kétli, hogy a szovjet vezetők igazán tartanának a Nyugat terjeszkedésétől”.¹⁷

Mindezek ellenére Eisenhower még aznap délután felhívta Dullest. Közölte a külügyminiszterrel, hogy még egyszer átgondolta Stassen javaslatát és be kellett látnia, hogy van benne némi ráció. Véleménye szerint Dullesnek legközelebbi beszédében alkalma nyílhat arra, hogy utaljon erre. Dulles egyetértett, bár kételkedett abban, hogy az oroszok hajlandóak lennének a semlegességről tárgyalni.¹⁸ A következő napon Dallasban mondott beszédében Dulles Magyarországról szólva így fogalmazott: „Nem tekintjük ezeket az országokat potenciális katonai szövetségesünknek. Úgy tekintünk rájuk, mint egy új, baráti és többé már meg nem osztott Európa részére. Bízunk abban, hogy függetlenségük, ha sikerül gyorsan megállapodnunk róla, Európa-szerte, Keleten és Nyugaton egyaránt, jelentősen hozzájárul majd a béke megőrzéséhez.”¹⁹ Eisenhower utasította a moszkvai amerikai nagykövetet, Chip [Charles] Bohlent arra, hogy személyesen is hívja fel a szovjet vezetőket, s köztük elsősorban Zsukov figyelmét az amerikai külügyminiszter fontos kijelentésére.²⁰ Október 28-án a Biztonsági Tanácsban elhangzott felszólalásában Henry Cabot Lodge amerikai ENSZ-képviselő is megismételte Dulles beszédének ezt a részletét. Végül október 31-én Eisenhower maga is kitért egy jelentősebb választási beszédében arra, hogy az Egyesült Államok nem szándékozik újabb tagállamokkal bővíteni szövetségi rendszerét.

Amennyire tudni lehet, az Egyesült Államok bátorítalan fellépése nem befolyásolta a moszkvai döntéshozatal végeredményét. Nincs jele annak, hogy a szovjet pártvezetésben valaki is komo-

hadművelet fedőncve volt. Ez a jelentés tehát nem megbízható. Ha az állítás igaz is, az akciót nem Washingtonban hagyták jóvá, és mindenesetre alig befolyásolhatta az események menetét. Corson abban nem téved, hogy létezett egy program, amelynek keretében kelet-európaiakat diverzáns akcióra készítették fel, de ezt a magyar felkelés után nem sokkal leállították. Vö. William R. Corson: *The Armies of Ignorance: The Rise of the American Intelligence Empire*. New York, Dial Press, 1977. 366–372. p. A CIA tevékenységével foglalkozó több más könyv is idézi Corsont ebben a kérdésben, de egyik sem szolgál bizonyítékkal.

¹⁷ *FRUS, 1955–1957*. Vol. XXV. 299. p. Stassen később (október 29-én) küldött Eisenhowernek egy levelet, amelyben kifejtette nézetét.

¹⁸ Uo. 305–306. p.

¹⁹ Uo. 318. p.

²⁰ Uo. 328. és 347–348. p. Bohlennek október 30-án nyílt lehetősége arra, hogy Vjacseszlav Motovnak és Zsukov marsallnak átadja az üzenetet.

lyan elgondolkodott volna rajta. Nincs alapja néhány magyar és magyar–amerikai történész azon értelmezésének sem, hogy az amerikai kormány üzenetét Moszkvában úgy értékelték, mintha Washington „zöld lámpát” adott volna a katonai fellépésnek. Amint azt a levéltári források világosan mutatják, október utolsó napjaiban a szovjetek csak azért haboztak a katonai megoldás kérdésében, mert nem tudták eldönteni, hogy hosszú távon mi áll érdekükben. A nyugati ellentámadás kockázatát, amit reális helyzetértékeléssel sohasem tekintettek igazi veszélynek, nem becsülték túl. Ugyanakkor, s erre még visszatérünk, a szovjet vezetők tartottak attól, hogy a NATO, amennyiben a Szovjetunió nem szállja meg az országot, szemet vet Magyarországra. És ez az érv viszont annál inkább szerepet játszott döntésükben.

Stassen kormányzó egy másik, nagy ívű tervében a kölcsönös csapatkivonás lehetőségére is utalt. Elképzelése főként a vezérkar ellenállásán bukott meg. „A szovjet csapatok Magyarországról történő kivonásának előmozdítása és meggyorsítása céljából” javasolta, hogy „az Egyesült Államok helyezze kilátásba egyes egységeinek kivonását Nyugat-Európából a NATO-tagállamokkal végzett egyeztetés után, feltéve ha a szovjet [sic!] összes fegyveres erejét kivonja Magyarországról. Így a csapatkivonás érdekében a lehető legerősebb politikai nyomást lehetne a Szovjetunióra gyakorolni, és ugyanakkor ez a megoldás a szovjeteknek egy presztízvesztéség nélküli kibúvót is felajánl.” A javaslatot, amit jelentéktelen módosítással az október 31-i és a november 13-i határozatba is belefoglaltak, a Nemzetbiztonsági Tanács november 15-i értekezlete nem fogadta el. Ennek köszönhetően a november 19-i végleges változatban már egyáltalán nem szerepelt.²¹

Az Egyesült Államok a válság egész ideje alatt, de utóregzései során is minden erőfeszítést arra összpontosította, hogy propagandisztikus eszközökkel próbálja rábírn a Szovjetuniót a visszavonulásra. Kerülte a fenyegetést, politikai alternatívák felkínálását, és törekvéseihez maga sem fűzött nagy reményeket.

A nyugati hatalmak nem támogatták a magyar felkelést, mert politikájuk kizárólag a nyugati érdekszféra védelmére és a háború elkerülésére épített. Ez a politika nem vállalta fel annak az eskálációnak a kockázatát, ami az európai status quo megbolygatásával és a vasfüggöny mögötti országok felszabadításával járhatott volna. Ez azonban nem jelentette azt is, hogy a nyugati tömb országai azért hátráltak meg a szovjet birodalmi érdekek előtt, mert többre tartották Szovjetunióval ápolit kapcsolataikat az engedetlen csatlós államok szabadságánál. Magyarországot nem a nagyhatalmak közötti enyhülés oltárán áldozták fel 1956-ban, ahogy arról akkoriban (és még most is) sok magyar meg volt győződve. A magyar forradalom elfojtása beárnyékolta a kelet–nyugati enyhülés biztató perspektíváját, amivel az 1955-ös genfi négyhatalmi csúcstalálkozó utáni genfi szellem kecsgettetett. Geopolitikai okok és nem az enyhülés légkörének megőrzése miatt döntöttek úgy a nyugati országok, hogy nem avatkoznak be a magyarországi eseményekbe.

Nixon július 12-i nyilatkozata a bizonyíték arra, hogy voltak olyan nyugati politikusok is, az enyhülésben leginkább kételkedők, akik a Nyugat számára még hasznosnak is tartották a „vaskezü” megtorlást. Az 1956-os kelet–nyugati kapcsolatokra inkább a konfrontáció, semmint az enyhülés volt a jellemző. Ebből a szempontból nagy a különbség a Nyugat 1956-os és 1968-as csehszlovákiai bevonulás utáni reagálása között. Akkor bizonyos mértékig a Nyugat volt az enyhülésben érdekelve és Washington szorgalmazta a fegyverzetkorlátozást. Majd a hetvenes évek folyamán, amint aztán a történelem azt jórészt igazolta is, úgy vélték, hogy a kelet-európai országok alapvetően a kelet–nyugati enyhülés hatására tudnak egyre nagyobb függetlenséget kivívni maguknak.

Hasonlóképpen nem felel meg a valóságnak az az állítás sem, hogy Magyarországot 1956-ban a Nyugat imperialista érdekeiért áldozták fel. Nem volt egy hallgatóságos adok-veszek megállapodás, aminek értelmében a Szovjetunió szabad kezet kapott Magyarországon, amiért aztán cserébe a Nyugat szabad kezet kapott volna a szuezi válságban. A Szovjetunió nem volt olyan

²¹ Arról, hogy egy ilyen javaslat ténylegesen felmerült, nem lehetett tudni az NSC 5616 és az 5616/1 teljes terjedelmű szövegének ismerete nélkül, mivel ez a kitétel nem szerepelt az 5616/2-ben, csakúgy mint az *FRUS, 1955–1957*-ben leközölt NSC 5616 rövidített változatában sem.) Vö. NSC 5616, 1956. október 31., 7. pont, 4. p. és 20. pont, 7. p., valamint NSC 5616/1, 1956. november 13., 7. pont, 4. p. és 18. pont, 8. p. Az 1956. november 19-i NSC 5616/2 megtalálható in *FRUS, 1955–1957*. Vol. XXV. 463–469. p.

helyzetben, hogy Egyiptomban tényleges veszélyt jelentsen a nyugati hatalmak számára, de ez a szovjet vezetők fejében nem is fordult meg. (A nyugati hatalmak között a szuezi hadjárat okozta viszály azonnal a háttérbe szorult volna, ha a Szovjetunió megpróbál beavatkozni a válságba, amint azt az Egyesült Államok egyértelműen Moszkva tudomására hozta azok után, hogy Hruscsov retorikus fenyegetésképpen, rakétatámadással zsarolta meg Nagy-Britanniát és Franciaországot.)

Végül az is megállapítható, bár távolról sem egyértelműen, hogy a Nyugat nem áldozta fel Magyarországot a jaltai megállapodás értelmében sem, mert azt az Eisenhower-adminisztráció vezető politikusi egyébként maguk is sokat bírálták. Ugyanakkor a második világháború jaltai egyezményekben tükröződő öröksége, többek között a vasfüggöny által kettészelt Európa, egy olyan világos vonalat jelölt ki, amit mindkét fél gyakorlatilag elismert. Mi több, egyik fél sem szándékozta magára vállalni a globális háború kockázatát a status quo megváltoztatásáért.

A washingtoni külpolitikát további három szempontból is megközelíthetjük. Először is nem vizsgáltuk még a válság előtti, elsősorban az 1956 februárja és októbere közti időszak külpolitikáját és az az idő alatt szerkesztett külpolitikai irányelveket. Másodsorban nem szóltunk még a forradalom alatti hírszerzési értékelésekről. Végezetül érdekes lenne a teljesség kedvéért egy pillantást vetni az amerikai politikáról, lépésekről és ellenlépésekről kialakult moszkvai véleményekre is.

Az Eisenhower-adminisztráció, amely az 1952-es elnökválasztási kampányban oly hangzatosan hirdette a kommunizmus visszaszorítását, számos külpolitikai tanulmányt készített. Ezek legfontosabbika a Nemzetbiztonsági Tanács 174. számú jelentése volt, ami „Az Egyesült Államok-kelet-európai csatlós államokkal szemben követendő külpolitikája” címet kapta. 1953. december 11-én hagyták jóvá.²² 1955 folyamán is több külpolitikai helyzetjelentés született. Ezek azt vizsgálták, hogy milyen úton-módon lehetne az egyik jelentősebb csatlós államot a szovjet érdekszférától elszakítani.²³ Szinte mindegyik dokumentum arra az általános következtetésre jutott, hogy az Operációs Egyeztető Bizottság (Operations Coordinating Board, OCB) szavait idézzem: „ha eltekintünk a tárgyalásos rendezés lehetőségétől, kicsi annak a valószínűsége, hogy a háború súlyos veszélyének felidézése nélkül, valaha is leválasztható lenne egy fontosabb csatlós ország.”²⁴ A Külügyminisztérium egy belső memorandumja is megállapította, hogy felkelés esetén „az Egyesült Államok reakciójának ténylegesen nem kéne különböznie az 1953-ban követett magatartástól”, amikor a kelet-berlini zavargásokkal és azok elnyomásával kellett szembenéznie.²⁵ 1956 februárjában 1954 óta először foglalkozott a Nemzetbiztonsági Tanács azzal, hogy az NSC 174. számú jelentését az OCB által összeállított javaslatokkal kiegészítse. A Nemzetbiztonsági Tanács ezúttal is támogatta azt a célkitűzést, hogy az Egyesült Államok „kedvező körülményeket” próbáljon meg „létrehozni a csatlós nemzetek majdani felszabadítása érdekében”, de a lázítást, mint erre alkalmas eszközt, elvetette.²⁶

Az 1956. január 10-én megjelent Nemzeti Hírszerzési Értékelés (National Intelligence Estimate) „Az európai szovjet érdekszféra 1960-ig várható változásai”-t elemezte. Belső nehézségekkel ugyan számolt, de nem látta előre azt a kommunista hatalommal szembeszálló elégedetlenségi hullámot, ami Hruscsov sztálini bűnökről mondott titkos beszédének nyilvánosságra hozatalát követte, és lebecsülte a belső megosztottság mértékét is. Elsősorban azt jósolta, hogy a szovjet vezetők megpróbálják majd fenntartani a szoros ellenőrzést, és ez katonai potenciáljuknál fogva sikerülni is fog nekik.²⁷

Március és október között az Egyesült Államok kelet-európai külpolitikájának meghatározóira az volt a leginkább jellemző, hogy megpróbálták minél nagyobb hasznot húzni Hruscsov XX. kongresszuson, Sztálin bűneiről elmondott titkos beszédében rejlő lehetőségekből, kezdve azzal, hogy a beszéd szövegét az Egyesült Államokban hozták nyilvánosságra. Jóllehet teljes egyetértés

²² *FRUS, 1952–1954*. Vol. VIII. 110. p.

²³ *FRUS, 1955–1957*. Vol. XXV. 4–11. p.

²⁴ Uo. 9. p.

²⁵ Uo. 10. p.

²⁶ Uo. 123. p. és vö. 121–130. p.

²⁷ NIE 1256. Uo. 115–116. p.

uralkodott a tekintetben, hogy a propagandának ki kell használni ezt a nem várt lehetőséget, abban viszont, hogy miként reagáljanak erre, már eltérően vélekedtek a külpolitikai szakértők. A legnyilvánvalóbb különbség abban mutatkozott, hogy vajon a kelet-európai országokban bátorítani kell-e a nemzeti kommunista erőket, akiket akkoriban a Moszkvától független, de ugyanakkor a kommunista ideológiához hű Tito mintájára titóistáknak hívtak. Az alapvető különbség a hajthatatlanul kommunistaellenes alapon állók (például Nixon) és azok között húzódott, akik a realpolitika szempontjából értékelve a helyzetet, az ellenség megosztását és ezzel együtt a nemzeti kommunizmus bátorítását szorgalmazták. Ezzel is a szovjet befolyást és hatalmat akarták csökkenteni. A legtöbb hivatásos diplomata és a CIA az utóbbi elképzelés mellett voksolt. Dulles külügyminiszter ingadozott, Eisenhower elnök sem vallott egyértelműen színt. A politikai elemzések ezért továbbra sem tükröztek határozott állásfoglalást.

1956 júliusára NSC 5608 jelzéssel elkészült egy újabb iránymutató „Az Egyesült Államok külpolitikája a kelet-európai csatlós államokkal szemben” címmel. A jelentés egy része a *Foreign Relations of the United States* megfelelő kötetében is megjelent, ahol azonban nem közölték a titkosszolgálati és katonai lépésekkel foglalkozó szakaszokat.²⁸ Ma már ismerjük a dokumentum teljes szövegét. Ez a dokumentum határozottan elutasította „a Szovjetunió uralma alatt élő csatlós országok fegyveres felszabadítását célzó közvetlen lépéseket, történjenek azok akár közvetlen katonai beavatkozással, vagy a forradalmi mozgalmak felfegyverzésével”.²⁹ Ezt még azzal a megjegyzéssel is kiegészítette, hogy „a csatlós országok szovjetellenes tényezőinek bátorítása, kitérésre buzdítása közben az Egyesült Államoknak nem szabad támogatnia a részükről idő előtt felmerülő terveket, amik csak további erőszakkal és elnyomással járó megtorlást vontak volna maguk után”. Valamint: „Az Egyesült Államok kormánya éberem nyomon követi mindegyik csatlós ország belpolitikai változásait, hogy minden adódó alkalmat kihasználhasson a szovjet birodalomnak alá nem vetett rendszerek létrejöttének elősegítésére. Az Egyesült Államok külpolitikai lépéseiről minden egyes esetben többek között annak függvényében kellett dönteni, hogy mi a valószínűsíthető szovjet reakció, mekkora a globális háború kockázata és miként vélekednek a szövetségeseink.” Végezetül: a külpolitikának az Egyesült Államok „általános politikai irányelvei szabta határokon belül kell maradnia”.³⁰ Igaz, hogy az értékelés Magyarország esetében nem számolt az októberi forradalmi eseményekkel, azonban az ország belpolitikai helyzetének elemzése során megjósolta Rákosi Mátyás bukását. Az esemény kapcsán utalt arra, hogy ezzel „határozott fordulópont” érkezett a kommunista uralmon belüli politikai erjedés.³¹

A Nemzetbiztonsági Tanács 1956. július 12-én ült össze. Az NSC 5806 ajánlása alapján hosszas vitát folytatott a kelet-európai politikáról. Egészen mostanáig az NSC értekezletéről az egyetlen elérhető forrás egy megcsonkított összefoglaló volt, amit 1990-ben a *Foreign Relations of the United States*-ben jelent meg.³² Ez, mivel csak mellékes gazdaságpolitikai ügyekkel foglalkozott, meglehetősen félrevezető volt. A vita szinte teljes jegyzőkönyvét csak nem sokkal ezelőtt tették hozzáférhetővé.³³ A magas szintű amerikai politikai gondolkodás figyelemre méltó dokumentuma ez a kelet-európai külpolitikai stratégiát nem sokkal a magyar felkelés előtt tárgyaló jegyzőkönyv.

Dulles külügyminiszter kért először szót. Az eredeti fogalmazvány szövegében a csatlós államok „passzív ellenállás”-ának bátorítását „meglehetősen negatív”-ra javította át. Az eredetileg beterjesztett teljes szöveg és Dulles összes javaslata még csak részben áll rendelkezésünkre, de azt már tudni lehet, hogy a Dulles által javasolt kulcsmondat, amit aztán bele is foglaltak az elfogadott változatba, így hangzott: „Általában azonban nem szabad nyilvánosan tett nyilatkozatok

²⁸ Uo. 198–209. p. Mintegy huszonhat bekezdésnyi szöveg, azaz a teljes dokumentum felét hozták csak nyilvánosságra.

²⁹ NSC, U. S. Policy Toward the Soviet Satellites in Eastern Europe, az 1956. július 6-i NSC 5608 függeléke. 31. pont, 14. p. és 35. pont, 15. p. 1996. február 29-től kutatható.

³⁰ Uo. 37., 38. és 39. pont, 15–16. p.

³¹ Uo. 37. pont, 35. p.

³² *FRUS, 1955–1957*. Vol. XXV. 216–221. p.

³³ Discussion at the 290th Meeting of the National Security Council, 1956. július 12., szigorúan titkos, 1996. július 26-tól kutatható.

révén vagy egyéb módon elbátortalanítani az elégedetlenség és a kommunista rendszer iránti ellenszenv spontán megnyilatkozásait, annak ellenére, hogy egyéni életeket veszélyeztethetnek ezzel, amikor politikai vívmányaik révén kellő nyomást tudnak majd gyakorolni ahhoz, hogy felszabadítsák magukat a szovjet birodalom iga alá.” Csaváros nyelvezete ellenére nyilvánvaló, hogy Dulles célja az volt: bátorítsák és üdvözöljék a kelet-európai lakosság megmozdulásait. Nem értett egyet azzal a mondattal, hogy „természetesen szeretnénk elkerülni, hogy sok beosztott ide-oda futkorásszék azért, hogy a csatlós országokban zavargásokat és felkeléseket robbantsanak ki”, azt viszont rögzíteni szerette volna, hogy az Egyesült Államok segíti a kommunista rendszerek ellenzékét.³⁴

Az alelnök, Richard Nixon, szintén kifogásolta a fogalmazványban megütött hangnemet, mivel „nem szívesen adná a jóváhagyását egy olyan politikai irányvonalhoz, ami George Kennan politikai vonalát látszik követni. Kennan szerint ugyanis igazából semmit sem tehetünk a szovjet érdekszférára jellemző szerencsétlen status quo módosítása érdekében.” Nixon viszont kijelentette: „súlyos hiba” lenne oly módon megszövegezni a jelentést, amely „a csatlós országok lakosságának demokratikus hangadóit esetleg elcsüggeszthetné”. Ugyanakkor, folytatta, „naivítás lenne azt hinni, hogy számos kis független kommunista állam megszületése megoldaná az Egyesült Államok biztonsági problémáit”, habár azt el kell ismerni, hogy „egy ilyen nemzetközi felállás a jelenlegi helyzetnél előnyösebb lehet”.³⁵

A vita egy későbbi szakaszáról az alábbiakat jegyezték fel: „Az alelnök megjegyezte, hogy az Egyesült Államok érdekeit súlyosan nem sértené, ha a szovjet vasöklő ismét lesújtana a keleti tömbre, habár mindent egybevéve természetesen kívánatosabb lenne, ha a jelenlegi liberális tendencia folytatódna a Szovjetunió és az érdekszférájába tartozó országok kapcsolatában.”³⁶ Nixon meglehetősen cinikus megjegyzése legalábbis arról árulkodik, hogy Nixon és a többi vezető politikus leginkább azzal foglalkozott, hogy az Egyesült Államok külpolitikai megnyilatkozásai passzív jellegűkből veszítsenek, ahelyett, hogy a csatlós államok tényleges felszabadításának lehetőségeit keresték volna. Ezt erősíti a Nemzetbiztonsági Tanácsban elfogadott külpolitikai határozat is, ami egyfelől elismerte, hogy „a jelenlegi csatlós államok szovjet befolyás nélküli nemzeti függetlenségüket csak a távoli jövőben vívhatják ki”, másfelől megerősítette, hogy „az Egyesült Államok nincs felkészülve arra, hogy háborúban szabadítsa fel a szovjet uralom alól ezeket az országokat, de nem látszik valószínűnek és kivitelezhetőnek az sem, hogy a csatlós országok belső forradalmi úton valósítsák meg ezeket a célokat. Ezért erőfeszítéseink nagy részét arra kell koncentrálnunk, hogy azokat a belső folyamatokat bátorítsuk, amelyek a későbbiekben majd a szovjet befolyás gyengítéséhez és az érintett országok nemzeti függetlenségének kivívásához vezethetnek, még akkor is, ha belpolitikai berendezkedésükben nem várható azonnali változás.”³⁷ Más szóval az Egyesült Államoknak a titóizmust kell támogatnia.

Az NSC úgy döntött, hogy a nagy érzékenységről árulkodó útmutatót egy külön függelékként kapcsolja a határozathoz, és csak szokatlanul szűk körben teszi hozzáférhetővé. Ezt csak nemrégiben hozták nyilvánosságra. „A külpolitika kiegészítő tézisei” a Dulles külügyminiszter módosításának megvitatása utáni kompromisszumot tükrözte és kijelentette: „I. Elkerülendő az olyan erőszakra és cselekvésre való buzdítás, amikor a valószínűsíthető megtorlás és egyéb következmények az Egyesült Államok külpolitikai célkitűzéseinek megvalósítását hátráltathatja. Általában azonban nem szabad nyilvános kijelentésekkel vagy másképp elbátortalanítani az elégedetlenség és a kommunista rendszer ellenzésének spontán megnyilvánulásait, annak ellenére, hogy egyéni életeket veszélyeztethetnek ezzel, ha ezek eredményeképpen végül is nyomást lehet gyakorolni a szovjet birodalomtól való függetlenedésre.” Az is megfogalmazódott, hogy az Egyesült Államok kormányát olyan akciókra is felhatalmazzák, amelyek „esetenként általában titkosan és megfelelő politikai vezérlés mellett a nacionalizmus minden olyan formáját támogatják, ami elősegítheti a szovjet iga alóli felszabadulást, és ami az Egyesült Államok és a szabad világ egységét nem

³⁴ Uo. 4–5. p.

³⁵ Uo. 5. p.

³⁶ Uo. 20. p.

³⁷ NSC 5608/1, U. S. Policy Toward the Soviet Satellites in Eastern Europe. 1956. július 18., szigorúan titkos, 10–11. pont, 4–5. p. 1996. március 27. óta teljes egészében kutatható.

veszélyezteteti”. „Helyi harcokkal járó vagy ahhoz vezető akciókat csak a külügyminiszter engedélyezhet az elnök jóváhagyásával, azok után, hogy felmérték, mennyire kivitelezhető, milyen minimális kockázattal jár és az NSC 5608/1-ben meghatározott amerikai célkitűzésekhez mennyivel járul hozzá.”³⁸

Az eredeti megfogalmazással szemben a végső változat már nem tartalmazott országonkénti ajánlásokat. Az NSC ülésén Allen Dulles megjegyezte, hogy „számottevő zavargásokra utaló jelek tapasztalhatók Csehszlovákiában és Magyarországon”, és hozzátette, hogy a figyelmet a látványosabb poznani események vonták magukra július végén. Mégsem beszéltek Magyarországról, vagy más kelet-európai fejleményről, a Nemzetbiztonsági Tanács vitája alapvetően elméleti szinten folyt.³⁹

A véletlen egybeesésnek köszönhetően ugyanaznap, amikor az NSC Washingtonban a Kelet-Európával szembeni általános külpolitikai állásfoglalásról vitakozott, és Allen Dulles a Magyarországon tapasztalható feszültségekre hívta fel a figyelmet, a Kremlben a szovjet pártvezetés is a magyarországi helyzetet mérlegelte. Úgy határozott, hogy Anasztasz Mikojant, a PB tagját és első miniszterelnök-helyettesét küldi Magyarországra, hogy elsőként a szovjet vezetők látogatásának sorában, feltérképezze és csillapítsa az egyre mélyülő válsághelyzetet.⁴⁰

1956 októberében a lengyelországi és magyarországi események után végre szembe kellett nézni a dilemmával és dönteni kellett, hogy az Egyesült Államok támogassa-e a kelet-európai országok nemzeti kommunista rendszereit. A Gomulka és Nagy belpolitikai szerepe közötti tényleges különbségeknek köszönhetően és még inkább a róluk alkotott eltérő washingtoni benyomás következtében az Egyesült Államok eltérő módon reagált a két országban történetekre. A Hruscsovval szembeszálló Gomulka a lehető legteljesebb támogatást kapta, viszont Nagy, akiről Washingtonnak jóval kevesebb információja volt, nem. Részben a különböző washingtoni megítélés miatt is, de a SZER magyar és lengyel emigráns vezetői közötti nézeteltérések és a gyenge irányítás következtében, miközben a SZER adásai kiálltak Gomulka mellett, Nagyot továbbra is élesen bírálták egészen november 1-jéig, amikor ő maga is nyilvánosan szembefordult Moszkvával. Így amikor Nagy a leginkább rászorult volna az amerikai pártfogásra azért, hogy megnyerje az ország közvéleményének támogatását és hogy stabilizálja a belpolitikai helyzetet, éppen ez idő tájt nem kapta meg azt. Sőt ellenkezőleg, a SZER erősen destabilizáló felhívásaiban újabb szovjetellenes akciókat sürgetett a radikálisabb vidéki forradalmi rádiók részéről.

A magyar felkelés első szakaszában, október 23. és október 30. között, a gyorsan pergő magyarországi eseményekről készített diplomáciai és titkosszolgálati jelentéseken túl, Washington keveset tudott a Szovjetunió álláspontjáról és várható reakcióiról. A szovjet kormány október 30-i nyilatkozatát komolyan vették. Amint azt már korábban is említettük, Eisenhower elnök és Dulles külügyminiszter ezzel a kérdést olyannyira elintéztnek láta, hogy a november 1-jére tervezett NSC-vitát már nem tartotta szükségesnek. A Központi Hírszerzés igazgatója, Allen Dulles, amint azt már korábban idéztük, „győzelemről” és „csodáról” beszélt. (Eisenhower visszaemlékezésében azt olvashatjuk, hogy azok után, hogy Dulles úgy értékelte az október 30-i nyilatkozatot, mint a második világháború utáni legjelentősebb szovjet külpolitikai megnyilvánulást, az elnök még hozzátette: „Igen, amennyiben őszinte.”⁴¹ Arra nincs utalás a megbeszélésekről készült feljegyzésekben, hogy akkor valóban elhangzott volna ez a megjegyzés.) Még a szovjet nyilatkozatot megelőzően, október 29-én a budapesti amerikai követség ügyvivője, Spencer Barnes jelentésében utalt arra, hogy Nagy Imre beszédének az a része, ami tárgyalásokat helyez kilátásba a szovjet csapatok magyarországi kivonásáról, talán annak a jele, hogy ismét kérdésessé válhat a szovjetek magyarországi szerepe.⁴²

³⁸ Supplementary Statement of Policy by the National Security Council on U. S. Policy Toward the Soviet Satellites in Eastern Europe, az NSC 5608/1 függeléke, 1956. július 18., szigorúan titkos, I. p. 1996. március 27-től húzások nélkül kutatható.

³⁹ Discussion at the 290th Meeting of the NSC, 20. p.

⁴⁰ Kák resális „voprószji Vengrii”. *Istoriczeszkij Arhiv*, 1996. március–április, 2. sz. 77. p.

⁴¹ Eisenhower: *Waging Peace...* 79. p.

⁴² A budapesti amerikai követség 176. számú távirata a State Department-nek, 1956. október 29. A távirat megtalálható az *FRUS, 1955–1957*-ben. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy annak ellenére, hogy

1956. október 30-án egy Különleges Nemzeti Hírszerzési Értékelést (Special National Intelligence Estimate, SNIE) bocsátottak ki a „Kelet-Európában várható változásokról és ezek hatásáról az Egyesült Államok szovjet politikájára”. Az értékelést még a Szovjetunió és a szovjet tömb országai közötti kapcsolatok új alapokra helyezését hirdető október 30-i szovjet kormánynyilatkozat előtt állították össze. Tehát így nyoma sincs benne annak az optimista, sőt eufórikus hangulatnak, ami a kormánynyilatkozat után számos politikai és hírszerzési elemzőt hatalmába kerített, és amiről Allen Dulles november 1-jei Nemzetbiztonsági Tanács-beli szavai is árulkodtak. Természetesen sok kételkedő is akadt. A szovjet vezetés október 31. és november 4. között tapasztalható tévovázásának, valamint egy ismételt katonai beavatkozás előkészületei egyre sokasodó jeleinek hatására az amerikai diplomáciai és hírszerzési megfigyelők továbbra is ingadoztak, és egyre inkább borúlátóbban vélekedtek. Az október 30-i SNIE így fogalmazott: „A jelenleg rendelkezésünkre álló információk alapján nem láthatjuk előre, hogy a Szovjetunió a forradalom leverésére immár elegendő további katonai erő bevetésével vajon ismételten megszállja-e Magyarországot vagy sem, ha a szovjet uralom helyreállítására tett jelenlegi intézkedései sikertelenné bizonyulnának.” Ez a jelentés tehát már a csatlós országok feletti ellenőrzés szigorítását jósolta meg, szükség esetén még a nagyobb belső autonómia megadásával is, ha ezúton lehet megőrizni a „Szovjetunió iránti katonai és külpolitikai szolidaritást”.⁴³ November 3-án, a második szovjet támadás előestéjén, már a legtöbb amerikai külügyi tisztviselő és megfigyelő (Washingtonban és a helyszínen egyaránt) valószínűnek tartotta a megszállást. A moszkvai amerikai nagykövét, Chip Bohlen november 3-i táviratában már megjósolta, hogy Nagy ellenállása esetén a Szovjetunió valószínűleg beavatkozik.⁴⁴

A hírszerzési értékelőknek a válság alatt nehéz feladatuk volt. Egyfelől azért, mert nem rendelkeztek megbízható, a szovjet vezetéshez közel álló, vagy a szovjet vezetés döntéseiről közvetlen információkkal rendelkező, jól beépített nyugati ügynökökkel. Másfelől maga a szovjet vezetés is, nem lévén ura a helyzetnek, csak reagált a gyorsan változó körülményekre és rögtönözni kényszerült. Ennek köszönhetően a szovjet lépéseket nem lehetett az alapján előre kiszámítani, hogy az önálló kezdeményezések milyen előnyökkel járhatnak. Mi több, közismert volt, hogy a szovjet vezetés nem volt egységes, viszont az már egyáltalán nem volt köztudott, hogy a vezető politikusok befolyása az egyéni és kollektív döntésekben miként változott. Példának okáért, több amerikai megfigyelő is azt állította, hogy Zsukov marsall óvakodni fog a szovjet katonai beavatkozástól, miközben mások pedig arról voltak meggyőződve, hogy a katonai megoldás híve.

Végző soron a hírszerzés elemzői és a Külügyminisztérium tapasztalt szakértői nem mondhattak többet, mint hogy befolyása megtartásának érdekében a Szovjetunió bizony meg is szállhatja Magyarországot. Ennek lehetősége egyre valószínűbbé vált, annak következtében, hogy Magyarország a többpártrendszer és a semlegesség felé fordult, és mivel a Nagy-kormány október 30. és november 1. között nem tudta maga mellé állítani a vidéki lakosságot. Az október 30-i Különleges Nemzeti Hírszerzési Értékelést tehát nem lehet tévedéssel vádolni azért, mert nem jelezte előre a szovjet beavatkozást. Most már azt is tudjuk, hogy akkor még a szovjet vezetők is úgy gondolták, hogy nem lépnek közbe. Arra, hogy a későbbiekben megváltoztathatják döntésüket, a körülményekhez képest a hírszerzés figyelmeztetéseiből jól lehetett következtetni. Egy várható nagyobb arányú szovjet katonai offenzíva előkészületeiről érkeztek hírek azon túl, hogy az elemzők már eleve számoltak a katonai megoldás lehetőségével.

A hírszerzés washingtoni elemzői és megfigyelői, akik túl optimistán azt gondolták, hogy Moszkva október 30-i nyilatkozata a szovjet vezetés gondolkodásának jelentős fordulatát tükrözte, a november 4-i erőteljes offenzíva után nemcsak hogy csalatkoztak magukban, hanem azt hitték: a szovjetek szándékosan rászedték őket. Az Elnökség üléseiről készült feljegyzések alapján ma már tudjuk, hogy október 30-án a Kremlben valóban egyetértettek a határozottan

Barnes következtetése helycsnek bizonyult, az a feltételezése, hogy Nagy Moszkva hozzájárulása nélkül nem mondható volna ilyen beszédet, már nem.

⁴³ SNIE 12-2-56. *FRUS, 1955-1957*. Vol. XXV. 330-335. p., idézet: 334. p.

⁴⁴ Uo. 371. p.

mérsékelt irányvonal követésében, aminek szellemében az ismert nyilatkozat is megfogant.⁴⁵ Zsukov marsall ezen az ülésen kijelentette, hogy a szovjet csapatokat ki kellene vonni Budapestről, és „szükség esetén”, a magyar féllel folytatott tárgyalásokkal összhangban, az egész országból.⁴⁶

Így mindenkinek igaza volt, aki akkor hitelt adott a szovjet vezetők október 30-i stratégiai váltásának. A jelenleg rendelkezésünkre álló dokumentumok alapján azonban azt is megállapíthatjuk, hogy tévedtünk, amikor a szovjet külpolitika fordulatát és a beavatkozás melletti döntést a Varsói Szerződés felmondásával magyaráztuk. Többek között magam is meg voltam győződve arról, hogy a fordulat nyitja Tildy Zoltánnak, egy újonnan kinevezett nem kommunista magyar politikusnak Anasztasz Mikojan előtt tett október 31-i budapesti kijelentésében rejlik. Eszerint Magyarország „mindenféléképpen” ki fog lépni a Varsói Szerződésből. Kijelentésének tartalmát tovább fokozták Nagy Imre Jurij Andropovnak, a szovjet nagykövetnek mondott szavai. Ennek értelmében Magyarország amellet, hogy azonnali hatállyal kilép a Varsói Szerződésből, az ENSZ-től és a négy nagyhatalomtól fogja kérni semlegességének garantálását.⁴⁷ A mostanában ismertté vált leghitelesebbnek számító szovjet források, mindenekelőtt a PB-ülésekről készült feljegyzések azt mutatják, hogy október 31-ére tehető a fordulat. Csak egy nappal azután, hogy egységesen döntött a katonai megoldás mellőzéséről a szovjet pártvezetés, s ezúttal is Hruscsov kezdeményezésére, megváltoztatta döntését anélkül, hogy október 31-én újabb információkkal rendelkezett volna a Magyarországon történekről. Még Mikojan és Szuszlov Moszkvába érkezését sem várták meg. Az előbbi hasztalan ellenezte a döntést, amikor az később a tudomására jutott.⁴⁸ Kétségtelen, hogy a Varsói Szerződés felmondásának bejelentése igazolta ugyan a már meghozott döntést, de látszólag nem játszott szerepet a döntés meghozatalakor.

A felvetett kérdés szempontjából különösen érdekes és jelentős, hogy vajon a szovjetek miként vélekedtek az amerikai külpolitikáról és magatartásról, és ez mennyiben befolyásolta a beavatkozás melletti döntésüket. A rendelkezésünkre álló iratokban nincs nyoma annak, hogy október 30-án, amikor a beavatkozás ellen foglaltak állást, a várható nyugati reakciókat mérlegelték volna. A kulcsfontosságú tényező az volt, hogy miként tudják biztosítani a hosszú távú szovjet célok megvalósítását Közép- és Kelet-Európában. Bár nem teljesen világos, hogy a Nyugat magatartása milyen mértékben játszott szerepet az ezzel ellentétes értelmű október 31-i döntésben, feltételezhető, hogy az mégis fontos tényezőként szerepelt. Hruscsov azzal érvelt, hogy „a magyarországi kivonulás az amerikai, brit és francia imperialistákat bátorítaná. Úgy fogják értékelni, mint gyengeségünk [jelét] és támadásba fognak lendülni. Így feltárjuk előttük pozícióink gyengeségét. Az egyiptomi sikereket Magyarországgal fogják gyarapítani. Nincs más lehetőségünk [mint beavatkozni és Magyarországon maradni].” A megszállásra válaszoló várható nyugati lépéseket illetően Hruscsov csak annyit jegyzett meg: „Nem lesz nagy háború.”⁴⁹

⁴⁵ Vö. az Elnökség 1956. október 30-i üléséről készült jegyzetekkel. In Kak rcsálsiz „voproszi Vengrii”. *Istoriczeszkij Arhiv*, 1996. (március–április). 2. sz. 73–104. p. Ezek Vlagyimir Nyikiforovics Malin, az SZKP KB Általános Osztályának vezetője által készített feljegyzések. Ő volt az ülések hivatalos jegyzőkönyvvezetője.

⁴⁶ Uo. 99. p.

⁴⁷ Ezt a magyarázatot elsőként Raymond L. Garthoff adta. Vö. *The Tragedy of Hungary*. 948. p. The RAND Corporation, 1956. november 28. Később megjelent a *Problems in Communism* 6. kötetének 1. számában (1957. január–február). Tildy Mikojanak tett megjegyzéséről vö. Maléter Pál vezérőrnagy, a honvédelmi miniszter első helyettese 1956. november 2-án este adott interjúját. In *The Revolt in Hungary: A Documentary Chronology of Events, October 23, 1956–November 4, 1956*. New York, Free Europe Committee, é. n. [1957]. 73. p.

⁴⁸ *Istoriczeszkij Arhiv*, 1996. (május–június). 3. sz. 87. p.

⁴⁹ Uo. 87. p. Annak, hogy a szovjet politikusok úgy látták, hogy a katonai erők Magyarországi kivonása után a Nyugat töltené be a hatalmi vákuumot, egy másik jele Mikojan – a szovjet pártvezetőségben ő hajlott leginkább az engedmények tételére és a szovjet beavatkozás elkerülésére – Gerő Ernő előtt tett kijelentése október 26-án: „a szovjet katonai alakulatok kivonása elkerülhetetlenül amerikai csapatok érkezését vonná maga után”. Lehet, hogy túlzott, és később kész volt a kivonulás ötletével is foglalkozni, de nyilvánvalóan tartottak attól, hogy a szovjet befolyás csökkentéséből a Nyugat húz majd hasznot. Vö. Mikojan és Szuszlov Budapestről az SZKP KB-nak írt táviratát 1956. október 26-án. Kortörténeti Dokumentumokat Őrző Központ (Centr Hranenyija Szovremennoj Dokumentácii) 89. f., 2. per., 2. irat. 5. p.

A vezetőség többi tagja is, aki még egy nappal korábban csatlakozott a beavatkozás elvetéséhez, most a beavatkozás mellé állt: Zsukov, Bulganyin, Molotov, Kaganovics, Vorosilov és akarva-akaratlan Szaburov is. Malenkov, tisztázatlan okok miatt, egyik döntéshozatalnál sem volt jelen. Szaburov, aki nyíltan ellenezte a döntés megváltoztatását, kijelentette, hogy az új döntés „a NATO-t igazolja”. Ezzel feltételezhetően azt akarta mondani, hogy a katonai megoldás alapot ad a NATO szovjetellenes propaganda-hadjáratához. Bulganyin, aki a fordulatot próbálta igazolni, megjegyezte, hogy „a nemzetközi helyzet megváltozott. Ha nem teszünk határozott lépéseket, elveszítjük Magyarországot.” Mikojan hazatérte után, november 1-jén, amikor további döntésekre került sor, sikertelenül érvelt amellett, hogy folytatni kéne a tárgyalásokat a Nagy-kormányval. Tette ezt annak ellenére, hogy ő maga is elismerte: „Nem szabad megengedni, hogy Magyarország elhagyja a tábort.”⁵⁰

A szuezi válság, ellentétben azzal, ahogy többen is feltételezték, nem gyorsította fel a szovjet döntéshozatali mechanizmust. Eltekintve Hruscsov futó megjegyzésétől, ami szerint a Nyugat „egyiptomi sikereit Magyarországgal fogja gyarapítani”, gyakorlatilag a szovjet vezetés magyarországi beavatkozást érintő határozathozataláról fennmaradt dokumentumokban nincs utalás a szuezi ügyre. A nemzetközi helyzet értékelésénél fontos tényezőnek számított, de a beavatkozásról folyó viták során csak másodlagos szerepet játszott. (Az amerikai politikusok figyelmét az ottani válság teljesen elterelte Magyarországról, de ez más lapra tartozik.)

Nagyon kevés jele van annak, hogy a várható nyugati lépések és ellenlépések mennyiben intették önmérsékletre és mennyiben bátorították azonnali cselekvésre a szovjet vezetést. Amint azt már a korábbiakban is megjegyeztük, a Nyugat felbújtó szerepét elítélő propagandakampány is erőtlenn volt. Zsukov marsall október 29-én ugyan említést tett Bohlen nagykövetnek arról, hogy Magyarországon nagy mennyiségű amerikai fegyvert és néhány német üteget foglaltak le, de ahelyett, hogy azt a következtetést vonta volna le ebből, hogy az Egyesült Államok fegyverekkel látja el a felkelőket, ő maga is inkább afelé hajlott, hogy azok valószínűleg második világháborús fegyverek voltak, amiket Ausztriából csempészték át Magyarországra.⁵¹

Egy jelentéktelen esetről tudunk, amikor is Ivan Szerov tábornok, a KGB feje, gyanús színben tüntette fel az amerikaiak tevékenységét. Október 28-án egy feljegyzést küldött Mikojannak. Azt jelentette, hogy „barátaink (ezalatt a magyar titkosszolgálati szerveket értette) egyik ügynökével folytatott beszélgetés alatt az amerikai Olivart és West” kijelentette, hogy „ha a felkelést a lehető legrövidebb időn belül nem számolják fel, az Egyesült Államok kezdeményezésére ENSZ-csapatok fogják megszállni az országot, és egy második Korea fog keletkezni”.⁵² Szerov ezt a hírszerzés napi jelentésében írta, nem azonosította az amerikaiakat és nem értékelte a tőlük származó információt. A két említett személy minden valószínűség szerint Olivieras és West – amerikai diplomáciai futárok –, akik Budapesten ragadtak azok után, hogy lezárták a nemzetközi légitörvényt, majd a külképviselet nélkülözhető alkalmazottaival együtt elszállították őket az országból. Nem voltak olyan helyzetben, hogy ismerhették volna az amerikai külpolitika irányelveit, és noha valószínű, hogy tettek a fentiekhez hasonló kijelentést, az nem tükrözhetett más, mint az ő személyes véleményüket. Szerov tábornok véletlenül jelen volt a november 1-jei PB-ülésem, ahogy Ivan Konyev marsall is, és mindketten határozottan támogatták a katonai beavatkozást és az ország teljes megszállását.

Eltekintve a Dulles külügyminiszter október 27-i beszédében rejlő üzenettől, amely szerint az Egyesült Államok nem próbálja meg Magyarországot katonai szövetségesévé tenni a NATO-ban, és eltekintve azoktól a próbálkozásoktól, hogy felhívják a szovjet vezetők figyelmét erre a nyilatkozatra, az Egyesült Államok alig tett valamit a Szovjetunió döntésének befolyásolására. Másfelől viszont valószínűleg helyes volt az a feltételezés, hogy a szovjet vezetők feltehetően más szempontok alapján döntenek majd. Mindenesetre saját érkekeit szem előtt tartva, az amerikai vezetés nem hitte, hogy bármilyen, elfogadható árú és kockázatú lépésre vállalkozhatna, és ezért a világ közvéleményével együtt csak nézte, hogy miként fog lépni a Szovjetunió. Ez sokak szá-

⁵⁰ *Izstoriczeszkij Arhiv*, 1996. (május–június). 3. sz. 87, 90. és 94–95. p.

⁵¹ *FRUS, 1955–1957*. Vol. XXV. 337. p.

⁵² KGB Scrov Report, 28 October 1956. In *Cold War International History Project Bulletin*, 1995 (tavasz). 5. sz. 31. p.

mára fájdalmas következtetés volt, de ha más eredményre jutottak volna, az minden bizonnyal megosztotta volna az amerikai közvéleményt vagy a nyugati szövetségi rendszert. S az esetleges kockázatot még ma sem lehet pontosan felmérni.

A második szovjet beavatkozás után mintegy három héttel, november 27-én, az amerikai hírszerzési szolgálat egy újabb értékelést készített a „Szovjetunió és a csatlós országok közötti kapcsolatok várható alakulásáról”. Az elemzők arra a végkövetkezésre jutottak, hogy a szovjet vezetés valószínűleg „még nem döntötte el, hogy mi a legjobb megoldás” arra az „alapvető problémájukra”, hogy miként alakítsák át a csatlós országok feletti ellenőrzés rendszerét. Úgy tartották, hogy „előbb-utóbb szinte biztosan egyet fog érteni a szovjet vezetés abban, hogy a szovjet hatalmi érdekek megkívánják a szovjet hegemonia fenntartását a csatlós övezetben”. Ugyanakkor arról is meg voltak győződve, hogy a sztálinizmus túlkapásaihoz sem fognak visszatérni, valamint hogy a közeljövőben a szovjet vezetés az elnyomást és közeledést a szükség szerinti arányban vegyítve pragmatikus politikát fog követni és esetenként rögtönözni fog. A legtöbben hittek abban, hogy hosszabb távon a Szovjetunió megkeresi majd a módját, hogy „miként lehetne az enyhébb ellenőrzés és megelőlegezett nacionalista engedmények alapján szisztematikusan átalakítani a Szovjetunió és a csatlós államok kapcsolatát”. Ez nem is bizonyult rossz jóslatnak.⁵³

Az amerikai politikusok folytatták az Egyesült Államok kelet-európai politikájának felülvizsgálatát. Egy évvel később a Nemzetbiztonsági Tanács Operációs Egyeztető Testülete egy újabb jelentést terjesztett be, ami az 1956 júliusa és 1957 novembere közötti időszakra vonatkozott. 1957. december 4-én az NSC vita nélkül „tudomásul vette” a jelentést.⁵⁴ Nem volt változás a tekintetben, hogy a fő célkitűzés a szovjet érdekszféra országai feletti szovjet befolyás gyengítése, de a jelentés ugyanakkor őszintén elismerte, hogy „politikai nehézségei vannak az ottani titkosszolgálati tevékenységnek”. Az alapvető gond továbbra is az maradt, hogy „az Egyesült Államok ilyen jellegű külpolitikája Kelet-Európában belső változásokra épülő fordulatot támogat. A fejlődést [előmozdító] politikát pontosabban meg kell határozni annak érdekében, hogy az NSC politikai szándékait ne értelmezhessek félre, és elkerülhetővé váljanak az egymásnak ellentmondó intézkedések.” Konkrétabban, „a legfőbb nehézség abból adódik, hogy miként lehetne feloldani az Egyesült Államok hagyományos kommunistaellenes álláspontja és az NSC »nemzeti kommunizmus« kialakulását támogató múlt évi célkitűzései” közti ellentmondást.⁵⁵

Természetesen az Egyesült Államok későbbi külpolitikájának vizsgálata meghaladja e tanulmány kereteit. Gyakorlatilag 1956-ban a kelet-európai népeknek és a moszkvai politikusoknak csakúgy, mint másoknak, köztük az amerikai kormányzatban dolgozóknak, a magyar eset csak egy dolgot bizonyított világosan: a *roll back* (visszaszorítás) nem lehetséges. A felszabadítás cél maradt, de sokkal inkább úgy, mint egy távoli álom, semmint gyakorlati cél. A következő három évtizedre maradt annak a megválaszolása, hogy hogyan lehet a Szovjetunió és a kelet-európai csatlós országok kommunista rendszereivel kialakítandó kapcsolatokat olyan irányba terelni, hogy ezzel a legvégső cél érdekében befolyásolják az eseményeket. Melyik taktikát válasszák, vagy még inkább: milyen arányban adagolják az enyhülést és a konfrontációt?⁵⁶

(Ford.: Somlai Katalin)

⁵³ SNIE 12–3–56. *FRUS, 1955–1957*. Vol. XXV. 483. és 488–490. p. A Külügyminisztérium és a vezérkar hírszerzési vezetői nem értettek egyet a hosszú távú értékelés tartalmával. 483. p.

⁵⁴ OCB. Progress Report on Soviet Satellites in Eastern Europe. 1957. november 20. In *FRUS, 1955–1957*. Vol. XXV. 690–698. p.

⁵⁵ Uo. 693. p.

⁵⁶ Az Egyesült Államok kelet-európai külpolitikájáról vö. Bennett Kovrig: *The Myth of Liberation: East-Central Europe in U. S. Diplomacy and Politics since 1941*. Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1973. 173–222. p.; Bennett Kovrig: *Of Walls and Bridges: The United States and Eastern Europe*. New York, New York University Press, 1991. 85–102. p. és Raymond L. Garthoff: *Eastern Europe in the Context of U. S.–Soviet Relations*. In *Soviet Policy in Eastern Europe*. Szerk. Sarah M. Torrey. New Haven, Yale University Press, 1984. 315–348. p.